

МАРТИН ГРЮНЕВЕГ [1582]

През 80-те години на XVI в. двама немци от прибалтийските градове са преминали през българските земи и са оставили писмени бележки за тях. Първият от тях бил Мартин Грюневег.

Мартин Грюневег се родил през 1562 г. в Гданск в семейство на средно заможни търговци. Прадедите му били преселници от Германия. За благосъстоянието на семейството може да се съди от това, че дядо му имал каменна къща в центъра на Гданск. Майка му държала наследен от родителите си магазин, в който търгувала с венециански коприни, подправки от задморските страни и други стоки. Бащата започнал да участва активно в търговията със зърнени храни, която се водела усилено през гданското пристанище.

Детството на Мартин започнало при обезпеченост и семейна уютност. Но когато той станал на седем години, неочаквано починал баща му. Неделго след това майката се омъжила за друг търговец. Тази връзка донесла скоро на семейството голема огорчения и финансови затруднения. Момчето започнало да се учи от петгодишна възраст в местното енорийско училище. През 1572 г. когато и майката заболяла тежко, момчето било дадено под опекунство на един прочут тогава проповедник и преподавател по богословие — Аугустин Херцбергер.

Според тогавашните възгледи в училище децата трябвало да се научат само елементарно да четат и да смятат, а след това животът щял да ги научи повече. Така станало и с Мартин Грюневег. През 1579 г. той бил даден да помага и да се учи на търговия при един богат варшавски търговец, немец по произход, който бил същевременно и придворен доставчик на полската кралица. При него Мартин изпълнявал службата на „момче за всичко“ — пренасял и прехвърлял стоки, стоял в магазина, тичал по пазарите и панаирите. По-късно Грюневег сменил своя господар и станал помощник на един търговец — арменец от Лвов. Така през 1582 г. Грюневег се прехвърлил в Лвов, където пребивавал цели 20 години.

Животът на лвовските арменци буди особено любопитство у нас, българите, защото те често са били гости на българските градове и села. Господарят на Мартин Грюневег, на име Азвадур, но който бил наричан Богдан, като дете бил откупен от робство от един арменец от гр. Кафа. Той осиновил момчето, а сетне му оставил своето наследство и опита си в търговията. Богдан работел в съдружие с други арменски търговци от Лвов. Търговските му дела го водели в Краков, Варшава, Гданск, Киев, Москва,

а на юг — в Османската империя до Одрин и Цариград. Сам той говорел няколко езика, но не умее да пише.

Мартин Грюневег си спомня с добри чувства работата си при арменците, отзовава се ласкаво за тяхната честност, човечност и отличен характер. Но службата му при тях не била нито лека, нито спокойна и сигурна. Той трябвало да пътува постоянно от град на град, да тича по панаирите в Краков и Торун. Близко една година траяло пътуването му до Москва и Киев. Шест пъти той пътувал из Турция, главно до Одрин, като три пъти посетил и Цариград. Грюневег споделял чергарския живот на арменците, който протичал повече на твърдите седалки на колите, в дълги и изморителни пътувания под палещите лъчи на слънцето, в поройни летни или продължителни есенни дъждове, в нощувания под открито небе. Тези пътувания из чуждите страни не винаги били сигурни. Макар че арменците се събирали на големи кервани, те често ставали плячка на разбойнически нападения. Най-големи премеждия и опасности ги очаквали в тогавашната Османска империя.

Освен физическата работа по товаренето и разтоварването на колите, пренасянето на стоките и пр. върху Грюневег лежало задължението да води сметките и цялата писмена работа на своя хлебодател.

Арменците, изглежда, харесвали немца момък и имали намерение да го направят свой съдружник в търговията. Предлагали му дори една млада арменка за жена. Но в съзнанието на 22-годишния лутеранин, изпаднал в чужда среда, настъпили важни промени. Той започнал да клони все повече и повече към католицизма. Тези му настроения били подсилени от едно тежко заболяване по време на епидемия в Одрин. Накрая под влияние на двама доминикански монаси — мисионери от Лвов, той се решил — за голямо огорчение на своите роднини от Гданск, които всички били лутерани — не само да премине към католицизма, но и да стане доминикански монах (1588 г.)

Така младият, обичащ света търговец Мартин Грюневег станал скромният монах Вацлав Гдански. След като минал през монашеско училище, той станал проповедник, а сетне и настоятел на манастир. По-късно порядките в лвовските доминикански манастири започнали да не му харесват и той заминал на тайно поклонение в Рим. След завръщането си се установил като проповедник и изповедник при един пан в Плоцк (1605.). През следващата година, вече 44-годишен, Мартин Грюневег прекъснал записките си, които са единственият източник за живота му. Какво станало с него след тази дата, къде и кога е починал, не се знае.

Мартин Грюневег познавал още от десетки години, а сетне получил от старата си майка една семейна книга (хроника) в ръкопис, която била започната от един от неговите прадеди още в Германия на име Якоб Лубе — Младият. Той водел бележки за годините 1465 до 1489. По-късно дядото на Мартин Грюневег, който емигрирал от Нюрнберг в Полша, на име Рьослер, продължил книгата от 1530 г. насетне. Впоследствие Мартин Грюневег продължил тази семейна книга, като увеличил обема ѝ с още две трети. До 1582 г. неговите бележки били водени хронологично, а впоследствие били доведени до 1606 г.

Целият този дебел ръкопис, съдържащ 971 листа във формат 21/31 см, се е запазил в Ръкописния отдел на библиотеката на Полската академия на

науките в Гданск под сигнатура № 1300 (предишна сигнатура I E. f. 77) Живелият по-късно (1680—1750 г.) известен гдански библиофил Валентин Шлийф поставил на ръкописа заглавието, което влязло в каталозите на библиотеката:

Marten Grünewegs, oder wie er hernachmals, da er sich in den Münchsorden begeben, genannt worden Bruder Wenzels von Danzig, Predigersordens zu Lemberg, ausführliche Beschreibung seiner Eltern und Voreltern, wie auch seines eigenen Lebenslaufs, darin unterschiedliche Dinge, so zu Historie der Stadt Danzig (absonderlich denen Missverständnisses mit dem Könige Stephano), Warschau, Lemberg und anderer polnischer und preussischen, wie auch moskowitzischen und türkischen Städte und Örter gehörig sind, angetroffen werden.

Този ръкопис е известен отдавна и е бил използван от немски и полски учени. През 1870 г. немският учен Теодор Хирш е публикувал първата част на ръкописа.¹ Останалата част на ръкописа досега не е обнародвана. Неотдавна полският учен Ришард Валчак излезе с едно обстойно описание и проучване като исторически извор на целия ръкопис и по-специално върху оная (по-голямата) част от него, която е написана от Мартин Грюневег.² От тази статия ние вземаме приведените по-горе сведения за Грюневег и неговия ръкопис.

Според Валчак записките на Грюневег след 1579 г. представляват един обширен итинерар, който може да бъде разделен на следните пътеописания:

1. Гданск — Кролевец (1579 г.).
2. Гданск — Варшава — Виена.
3. Варшава и Мазовия.
4. Варшава — Люблин — Лвов (през лятото на 1582 г.).
5. Лвов и околностите му.
6. Лвов — Краков — Люблин. . . — Торун (1583—1584).
7. Шест пътувания до Турция през Каменец — Хотин (или Галич), Яш, Браила, Провадия, Одрин и Цариград (в последния град Грюневег бил само три пъти).
8. Москва — Киев — Чернихов — Новгород (1584—1585 г.).
9. Лвов—Краков заедно с пътуване за поклонничество в Честохов.
10. Пътуване до Италия през Краков, Освиенцим, Виена, Северна Италия, Венеция и Рим.
11. Пътуване от Краков до Плоцк.

Сред обширните описания на десетки полски, руски и други градове и селища, оставени от Мартин Грюневег, в случая нас ни интересуват неговите бележки за българските земи. Разполагаме с такива за неговото пътуване от Лвов до Одрин през октомври 1582 г. Тези бележки имат характер на дневник, като авторът е описал подробно своите впечатления от земите, селищата и населението в Добруджа и Източна България. Трябва да отбележим, че това е едно от най-съдържателните и обективни описания на

¹ Jacob Lubbe's Chronik. Herausgeg. von Th. Hirsch, Scriptorum rerum Prussicarum, t. IV, Danzig, 1870, S. 692—724.

² Ryszard Walczak, Pamiętniki Marcina Grunewega, Studia źródłoznawcze, t. V, 1960, s. 57—77.

източните предели на нашата страна, които се срещат в чуждестранната пътеписна книжнина от XVI в.

Особена ценност в ръкописа на Грюневег представляват рисунките и скиците, които той правел собственооръчно на видените от него селища, по-забележителни сгради, различни съоръжения и др. Артистичната стойност на тези изображения е различна: от набързо нахвърлени с няколко черти скици до някои нелишени от художествен усет и вярно предаващи обекта миниатюрни рисунки. Затова пък историческата и документалната стойност на повечето от неговите илюстрации, правени на полето на листа, несъмнено е много голяма. Те помагат да видим като изображение редица неща от тогавашния бит, за които се срещат сведения в изворите, но словесните описания не са достатъчни да си съставим пълна и точна представа за тях.

В българската историческа книжнина досега ръкописът на Грюневег не е споменаван, нито е използван като извор за българското минало. Разчитането на текста и преводът от немския оригинал, които прилагаме по-долу, се правят за пръв път у нас.³

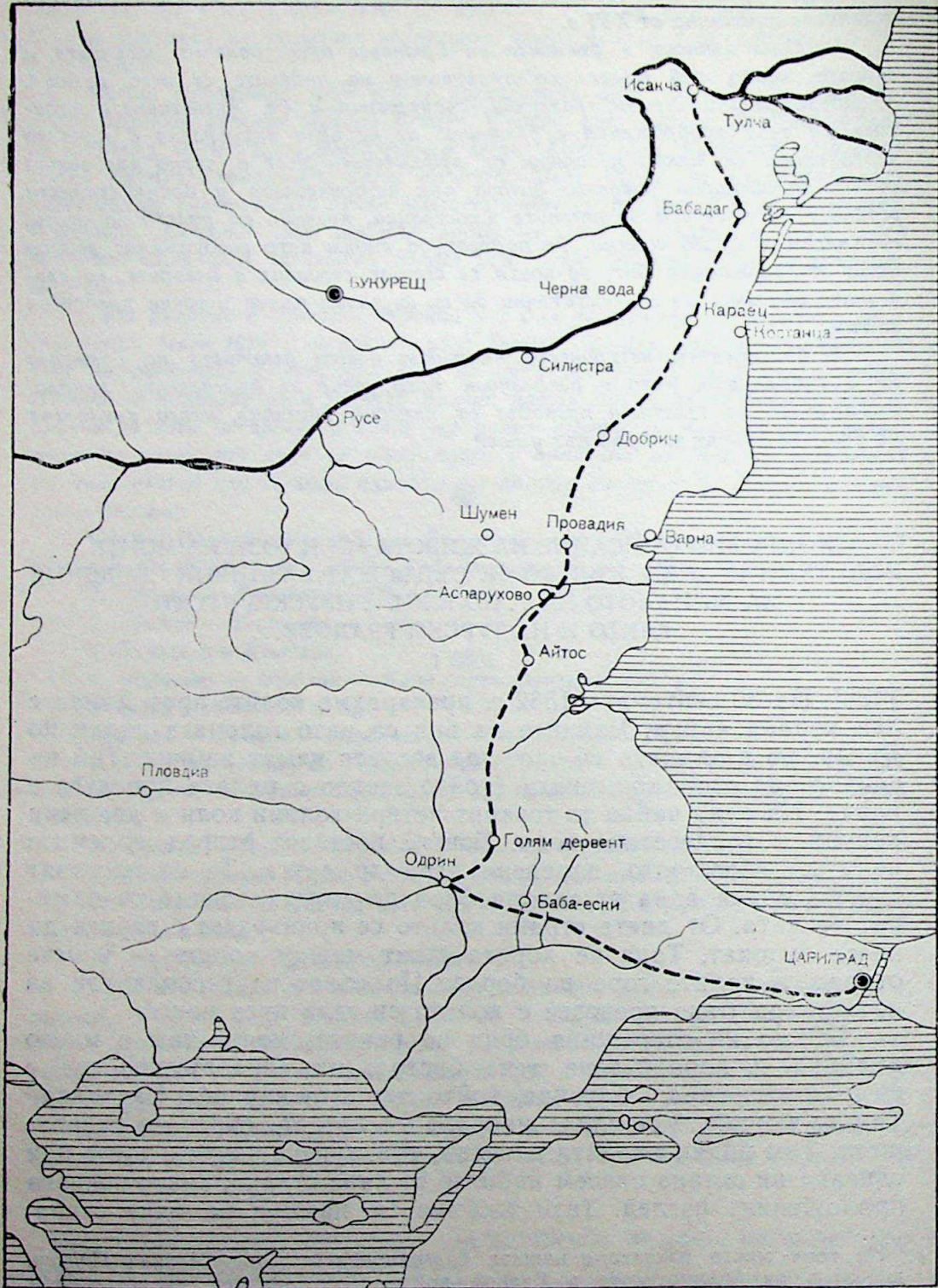
ПОДРОБНО ОПИСАНИЕ НА ЖИВОТА МИ И ТОЗИ НА МОИТЕ
РОДИТЕЛИ И ДЕДИ, КЪДЕТО СЕ СЪДЪРЖАТ РАЗЛИЧНИ СВЕДЕНИЯ
ЗА МИНАЛОТО НА... ПОЛСКИ... ПРУСКИ, РУСКИ,
КАКТО И НА ТУРСКИ ГРАДОВЕ...

1582 г.

[478] На 30 септември 1582 г. прекарахме колите през Дунав с два кораба чайки. Чайките на вид са като големите ладии по Висла, но в задната си част под веслата нямат кабинни. Там на една греда стои кормчията (който заедно с цялата прислуга е влах). На една чайка те товарят четири големи коли и две леки каруци и тридесетина коня. Конете поставят отпред, големите коли до кормилото, наредени една до друга. Те се поставят здраво, всяка една от единия борд до другия, където се намират веслата. От двете страни колите се привързват с вериги да не се люшкат. Така че хората стоят между колите — конете отпред, а колите горе на борда. По съвет на господарите аз изчаках да бъда превозен с колата си едва през нощта.

Тъкмо на отсрещния бряг на реката, която там е много дълбока и поради това тече бистра, на едно възвишение е разположен град Облучице, който турците наричат Сахтцика.¹ Там от корабите се слиза направо на базара, сиреч на пазарището. Там видях първата джамия, т. е. турска черква, която при слизане ни остана съвсем наблизо от лява страна, както показва приложеният изглед. Тази джамия се намира на една скала,

³ На това място изказваме нашата благодарност на доц. Мариан Пелчар, директор на библиотеката в Гданск, който беше любезен да разреши и улесни изпращането на микрофилма от оная част от ръкописа, която представява интерес за нас.

зидана е и има зад нея баня. Иначе в града има само дървени сгради, построени по влашки маниер. В града има много турци, но повече са власи. Там идват морски кораби до пазара. От този град нататък започва една хубава страна, наоколо му има доста храсталаци и гори, високи, но приятни и не стръмни възвишения.

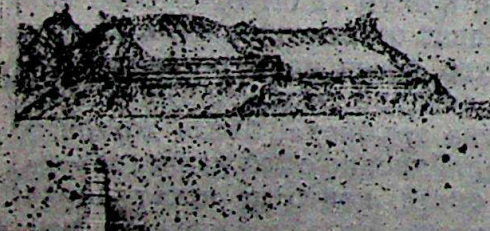
Недалеч от града на една височина вляво се вижда една висока насипна могила, която по красота едва ли има равна на себе си. За нея сред народа се говори, че някакъв си владетел, след като приключил войната си, на завръщане през Дунав бил заповядал на войниците си всеки да донесе на купчината по една торба, сиреч чантичка за хляб, пръст. С това искал да покаже колко голяма била числеността на войската му. Така била издигната тази грамада.

Около този град има много лозя и градини. Там се виждат да растат смокини, бадеми, портокали, нарове и други такива плодове.

Веднага щом се изкачихме на брега, бяха изброени стоките и после платихме на митничаря според броя на парчетата. След това пътувахме нагоре по височината зад града. Край този град Облучице изчакахме да се събере керванът, а митничарите да свършат работата си и една след друга всички техни формалности. Тогава стоките биват записани във всички списъци и папки и се поставят край Дунав на влашка земя в Бесарабия или на един дунавски остров, който, както си слушал, се намира оттатък вече в Турция и зад него няма дунавско течение. Дунав се разделя на седем ръкава, преди да стигне Черно море. Този град се намира от дясната страна на реката и почти на мястото, откъдето тя започва да се разделя, но още тече цяла и река Прут ѝ е последният приток.

На 1 октомври, първия понеделник след Възнесение, след обед потеглихме по-нататък през храсталаци, след това през една голяма планинска гора, в която спряхме и ношувахме до една стара чешма. Тя беше зидана. Недалеч от нея също има зидано изворче. Такива чешми в Турция има по всеки ъгъл. Строят ги от милост към пътниците. И ако за постройката на някоя чешма са похарчени повече средства, тя изглежда, както е нарисувана тук. Строят ги високо или ги зидат от хубави камъни също и от мрамор, за да зарадват отдалеч хората и уморения добитък. [479] В тях няма друго освен един резервоар за вода, към който често водата се докарва отдалеч. Водата се пуска да тече през хубава пиринчена тръбичка, близо до която има малко прозорче. В него стои калайдисано обло канче, завързано за синджирче. С него пият онези, които не искат да се опръскват на чучура. Отстрани има още едно прозорче за пиене. Стената над водата е украсена с позлатени букви, които съдържат името на господина, който е построил чешмата. Водата от чучурчето се събира в каменни корита; когато се напълни

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is dense and covers most of the page above the illustration.

Страница от ръкописа на М. Грюневег с изображение на чешма с корита за поене на добитък (1582 г.)

първото, то предава излишната вода през един прозорец на второто и т. н. Пред коритата има широко постлано с камъни място, за да може добитъкът да пие вода. Зад чешмата е иззидано едно четириъгълно място и зидът е запълнен догоре с пръст. Горе е посадена хубава тревичка. Човек се изкачва пет стъпала нагоре и ако някой иска да яде или да спи, може да прави това там. Искан ли пък някой да се моли, то за турците накрая от южната страна е поставен един камък, за да им посочва на коя страна да се обръщат с лице и да се кланят. Камъкът няма никаква украса или надпис, само една чертичка, също като тази, която видях по-горе на рисунката. Иначе чешмата е украсена с хубави дървета, които правят сянка на хората и добитъка.

От тази чешма нататък краката ми започнаха да берат, причината за което беше дунавската вода. Деня прекарвах някак си, но нощем страдах от силни болки. Сън почти не идваше на очите ми, само лежах през цялата нощ като скимтящо куче. Единият цирей ме въртеше и ядеше под кожата, друг над кожата, свръх това ми беше забранено да се мия, както лицето, така и тялото; нищо по-лошо не можеше да ми бъде забранено. Освен това поради лошото време нищо не можеше да ме облекчи. Моят господар се измъчваше много с мене, но с лекарствата си като незнаещ доктор, вместо да ме лекува, повече ме разболяваше. Аз сам не знаех какво да правя, вършех това, което ме съветваха другите, надявайки се за подобрене.

На 2 октомври минахме през гъста гора, после през хубаво турско село, покрито с тръстика: нарича се Катели.² Веднага след селото има дървен мост над една река. Зад моста пътувахме пак през голяма гора, после пристигнахме в твърде хубаво просторно поле, заградено с невисоки възвишения. Хранихме се в средата му до едно татарско село, което ни остана отляво. Срещу това село отгоре в същото поле се намира хубава обла могила, която също като че ли е насипвана. Наричат я Свињска планина.

Татарите живеят доста бедно, но при все това не изпитват нужда от храни. Техните села, доколкото съм ги виждал, са разположени в равни обширни поля и нямат турчин за господар. Къщите им са пръснати доста безредно, една насам, друга натам. Заградени са с'огради по един и същ начин, както показва приложената скица. Поради това, ако човек дойде в голямо непознато село, лесно не може да намери пътя да излезе.

Къщите им са дълги и тесни като влашките, но са твърде лоши. Понеже там трудно се намират дърва, те правят от дърва само нещо като скеде, което обвързват с голяма здрава тръстика, каквато там има. Понеже няма глина, вземат черна пръст, размесена с крави лайна, и с нея измазват стените от двете страни. Нямат също вар за белосване, затова напръскват стените със ситна пепел, та стават приятно сиви. Къщите покри-

ват също с тръстика. От приложената рисунка можеш да разбереш разположението на стаите в къщата. Кръглото в средата на кухнята означава огнище, високо само няколко педи. [480] На него се издига кръгъл комин, който нагоре остава също кръгъл, при това доста широк. Прикрепен за страничните ъгли, така че никакъв удар не може да го засегне. На огнището правят целия си огън, за който използват повече стъбла от тръстика и окосена трева. От едната му страна винаги е простряна черга за сядане и на тях излагат за продан стоките си. Тези черги са доста хубавички и с тях татарите украсяват миндерлъците си. Изработват и шаячни одеяла. Иначе се хранят повече с продукти от добитъка. Спомням си, че край селата им почти нямаше градини. Доколкото съм слушал, няма по-нечист народ сред неверниците от татарите, а сред християните — от московците.³ При все това всичко около тях е доста чисто.

Хората от никоя народност не си приличат така един на друг, както татарите. Те имат широки лица, големи кръгли очи, които отпред се стесняват, а в краищата издигат, както при язовците. Сред какъвто и народ да се смеси, татаринът веднага ще бъде познат по изпъкналите си скули. Носията и религията им са еднакви с тези на турците. Що се отнася до религията, те са малко по-добри от турците. Държат само една жена, срамуват се от порочни дела, каквито при турците се считат за нещо хубаво. Заради това момчета не бива да се страхуват от тях. Освен това те ядат коне и други неща, от които турците се гнусят. Що се касае до облеклото, мъжете и жените им носят едни и същи дрехи, украсяват главите си просто с московско пъстро боядисано лисиче покривало. Под тази шапка жените увиват главите си с бели кърпи, които спускат до раменете, както е обичаят на някои места в Полша. Те ходят винаги с открити лица.

След това минахме по дълъг дървен мост, който беше над една разляла се като блато вода. Мостът беше като че ли сред зеленчукова градина. От дясната страна в далечината имаше гористо възвишение, от лявата страна се виждаше пак отдалеч една стара, оградена със стени крепост, под която се показваше просторна вода, може би част от морето. Сетне пътувахме през градините на град Баба,⁴ което значи „баща“. Той ни остана отляво и е доста хубав град, има няколко зидани джамии, също и други сгради. Около него навсякъде мостовете са зидани. Градът лежи под високо възвишение, което навсякъде е покрито с лозя. А и иначе около самия град има много градини, пълни с всякакви хубави растения. Тук имат навик да купуват връщаните стоки — сапун, памук, розово масло и пр., понякога и тежки неща. Поради това там се намира всичко в достатъчно количество и евтино. В града обаче аз никога не съм бил, защото на господарите не им беше приятно да напускам кервана.

По-нататък пътувахме през хубава долина, широка колкото гданския пазар. Тя се намира в една голяма гора и от двете си страни има високи планини. В началото на тази долина има една чешма, от която тукашните хора наричат това място „Чешмата“. Зад същата чешма в подножието на планината отдясно има два бликащи извора, недалеч един от друг. До тях често се виждат да спират жервани. Ние излязохме от долината, изкачвайки планината. От гората излязохме през шубраци, а след това влязохме в голямо поле, което нашите наричат Добруджанското поле. Оттук докарват хубави коне в Полша, които ние наричаме добруджански коне. Там свърнахме в едно турско село да пренощуваме, което ни оставаше отдясно в подножието на висока планина.

На 3 октомври пътувахме през камениста местност из полето. Там от дясната ни страна течеше силен поток, който пълнеше три големи корита за поене на добитъка. Това е чудесно място за пътниците. След това минахме между две татарски села, които лежат в широкото поле. [481] Ядохме пак до едно татарско село, което ни оставаше вдясно сред полето.

Сетне пътувахме по една планина, обрасла малко с шубраци, и отново покрай едно татарско село в равното поле, което се нарича Базарликъой.⁵ Там видях за пръв път да орат с една снежнобяла камгла. Пак пътувахме край един дълбок зидан кладенец сред широкото поле. Ношувахме сред град Карасу, или Черна вода,⁶ наречен така може би затова, че не е далеч от Черно море. Сетне отляво се открива голяма вода. Отдясно струва ми се, също има голямо езеро, защото иначе никъде не видях в Турция язовир. Там се вижда една разрушена стена и ров, които трябва да имат на дължина 30 мили. Тази стена са използвали, както се вижда, за строеж на града. Това е един лош град, с небрежно направени селски къщи, покрити със слама. Най-голямата сграда в него е джамията, която в долната си част е зидана, а след това покрита с дъски. Ходжата призовава народа от нейния връх вместо от минаре, както можеш да видиш от приложената рисунка. На тези техни джамии те не поставят полумесец, както обикновено, а също и по селата.

По селата те обикновено строят също такива джамии, както показва изобразената тук скица. Нашият керван почива там край два иззидани кладенеца, те бяха четириъгълни, широки около три крачки и дълбоки до пояс. Бяха направени доста старателно от дялани камъни, със стъпала до водата и други удобства. Там водата извира от земята. Това е мястото за разходка на града.

Щом ни съзряха там, веднага тълпа турци с техните кобзи и свирчици нахълтаха. Свиреха ни само от желание да ни развеселят, с това ни показваха, че сме добре дошли за тях. След това по-видните отидоха на ядене; там се хранят доста оскъдно и се държат доста скромно. И така е във всички градове и села.

На 4 октомври пътувахме още по едно страшно широко поле. В него на едно място има няколко натрупани могили, под които, струва ми се, са погребани воители. Ние ядохме в една долина между възвишения, наречена Корнария. Там има два дълбоки кръгли кладенеца, недалеч един от друг. При тях се слиза по десет стъпала, които понякога са покрити с вода, когато кладенецът е пълен. Ако човек иска, може да извади горе вода с кофа. Нищо обаче не е направено около тях. Много коварни са тези кладенци, които понякога са равни със земята и често са покрити с висока трева.

Отляво се вижда вода, може би езеро. Казват, че понякога там е имало град, от който се виждат стени в земята: макар там сега да нямаше нито една къща, въпреки това през известно време на това място устройват панаир. Оттам се изкачихме по височина, а после отново излязохме на широко поле. Пренощувахме в Муса бег.⁷ В това село отглеждат ловни кучета, също и големи кучета за връзване, които след това водят в далечни страни.

На 5 октомври продължихме още през — или ще кажа — по полето, после през рядък шубрак. Обядвахме до град Хаджиоглу Пазарджик⁸ (което значи нещо като „Пазар на сина на ходжата“), който ни беше от лява страна. Това е хубав град, има зидана джамия, а и други хубави зидани сгради, покрити с каменни плочи. Той е разположен малко по-високо сред обширно поле. Иначе е открит (неукрепен) град и наоколо има доста много градини.

След ядене пътувахме из поле, после през една твърде несигурна гора или шубраци, защото това са само малки тънки дъбове и други дръвчета. Когато излязохме от нея, отляво ни остана сред хубава равнина под приятна [482] планина едно българско село, което се нарича Осанлия⁹ и има чудесно вино. Там се намираще открито на края на заоблена височина голям дървен кръст. По тези места това беше истинско чудо, защото, като се започне от Дунав насам, в черквите не се чуват камбани, а така също и не се виждат поставени на тях кръстовете.

Споменатите българи¹⁰ са християни от православната вяра. Хубав скромнен народ, който говори славянски език. Затова поляците, понякога и русите могат да разговарят с тях. Къщите им са еднакви с татарските, но при все това са по-големи, по-високи и без слама. Изградени са от дърво и покрити с дъски. Огнището, където правят целия си огън, се намира в стаята до вратата и е също като нашите камини, а не както при татарските в средата на стаята. Над менсофата през цялата стая се намира един прът; там окачват всичките си дрехи, доста подредени като в магазин. Отдолу горните дрехи, които простират навън от едната стена до другата. Отгоре поставят пък везаните кърпи, ризи и каквото имат. Своите ризи и особено кърпите си те обшиват с разноцветна коприна. Мъжете по об-

Handwritten text in an old Cyrillic script, likely a religious or legal document. The text is dense and covers most of the page.

15 6 2

Страница от ръкописа на М. Грюневег с изображения на български ландшафт с оброчен кръст и женска обеца (1582 г.)

леклото си са почти еднакви с унгарците. Всички дрехи им са тесни. Жените пък по носията си са почти еднакви с полските селянки. Носят надиплена фуста, главата си забраждат с бели кърпи, като част от косите оставят да висят отзад с общити краища до пояса. Ръкавите на ризите по цялата си дължина са изпълнени с пъстри шевици. Отпред на гърдите под шията носят престилка, обвесена със сребърни и златни пфениги. Пръстите им са отрупани с пръстени.

Момите имат същото облекло. Те носят отзад плитка, спуснатата отзад под пояса; на главата в косата си забождат две или три цветчета от боядисани пера, злато или коприна. На ушите си окачват обеци, на големина един талер и дебели като сламка. Онези, които са сгодени, носят на главата си шапка, напомняща татарско седло с много украшения и сребърни пфениги под копчетата. Тези неща поставят отпред. Жените обаче, чийто мъж е умрял и желаят да останат вдовици, особено полските жени, на които според източноправославния закон (на св. Павел) не е позволено да се омъжват за друг, както в Гданск, носят голяма халка, закачена на дупка в носа. Мъжете носят пък шапки с така изрязани краища.

След споменатото село минахме пак през шубраци, после над една рекичка, към което се спуснахме стръмно надолу и пак се изкачихме твърде трудно с натоварените коне. Това място беше тежко за всички и затова всеки затича да види как да се изкачи горе. Аз се страхувах да не се изложам там, но не ми се щеше да предам другиму конете. Молех в душата си бог този път да ме предпази от зло, нещо, което той направи и показа открито помощта си. Защото, що се отнася до мене, аз сам не зная какво стана. Мястото беше такова, че аз трябваше да повдигам колата от двете страни, да държа здраво конете, за да се спусне колата леко от стръмната височина в долината. Аз забравих за спирачките, ударих силно конете, така че те с голяма сила препуснаха надолу. Колата огдолу трещеше, като че ли се разпадаше на хиляди парчета. Понеже мястото там беше тясно, окът изхвъркна на другата страна. Конете, които бяха без преден впряг, разбраха това и се разпрегнаха. Тогава всичките слуги изтичаха при мене, желаейки да поправят колата, и за голямо тяхно учудване всичко мина без големи повреди.

Нощувахме зад моста, или както другите казваха, до Александровия извор. За пътниците той е забележително място в една гора [483] сред планината. Така има два дървени моста далеч един от друг колкото Високата врата от Ръжената врата¹¹. Ние застанахме там зад последния мост, от лявата страна имаше градина.

На 6 октомври пътувахме през гори, минахме там край едно голямо хубаво българско село в планината и стигнахме в твърде приятна местност. Там при селото, щом човек се изка-

1712.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or a collection of notes. The text is densely packed and covers most of the page. It appears to be a list or a series of entries, possibly related to the illustrations on the left margin. The script is somewhat difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document.

Изображения на женска и мъжка шапка, а също и на пролома при Провадия в ръкописа на М. Грюневер (1582 г.)

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript page. The text is dense and covers most of the page, with some faint markings and a small rectangular stamp or mark on the right side. The script is difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document.

Страница от ръкописа на М. Грюневег с изглед на местност около Провадия (1582 г.)

чи на планината, вижда град Провадия. Минахме през града и се хранихме зад него. Мисля, че на света няма по-чудесно място от това. Защото този град е разположен в дълбока долина, която долу е така равна, като че ли е изравнена с лопата. От двете страни на града има високи скалисти планини, които се спускат така стръмно, като че ли могат да бъдат вечна крепостна стена, която изглежда съвсем гладка и гола. Градът се простира от едната планина до другата, следователно не може да бъде заобиколен. От лявата страна съвсем на края на планината се намира един стар зидан замък.¹² Говори се, че някога в него са живеели гърци, а също, че са го държали венецианци. Морето е стигнало до стената на този замък, за което има ясни белези. Забелязва се там ясно, че това място първо било само една планина, в която после морето издълбало тази долина, където между двете здрави места намерило мека земя. Защото от двете страни на тази планина, особено зад града, където се беше спрял керванът, едно дълго място на ширина като гданското пазарище е така измито от морето, че там се вижда и най-малката дупчица в камъните; при това там няма вече пръст, а само това, което вятърът издига с прахта и се полепва там. Там всеки един трябва много да се учуди, когато се увери, че след много години са останали доста ясни белези как придошлата вода пак се е оттеглила. Защото от двете страни надлъж на планината се стичат потоци така право, като че ли са очертани с линия; освен това те от двете страни си съответствуват така точно, че едва ли им липсва разлика дори на сламка. Ако от едната страна един поток е отдалечен от друг на един лакът, една ръка или един пръст, то същото положение е и от другата страна. Освен това потоците се показват сребристобели като суха сол. Поради тяхната височина и стръмнина никой човек не може да ги достигне.

Скалите лъкатушат, извиват се, както си искат, и навсякъде потоците запазват своите нишки. Те отиват твърде далеч и ако някъде се загубят в земята, показват се пак веднага щом излезе гола скала. Лесно е да се забележи, че морето е разяждало тази планина не една година и от година на година все повече. Някои мислят, че това е било по времето, когато великият Константин¹³ при Константинопол е свързал едното море с другото.

Провадия е хубав град със зидани сгради, покрити с каменни плочи. Има хубави чешми. За пътниците, влизащи в града, има един кладенец в лява страна. Оттам вадят вода с коне, които постоянно карат да обикалят около кладенеца. Има кожени сандъченца, завързани с четири верижки, които са скачени точно така, както показват приложените рисунки. Те се въртят на едно дървено колело и водата, която изкарват, изсипват при обръщането си в един водосток на банята.¹⁴ И в този град живеят евреи.

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript or a set of instructions. The text is dense and covers most of the page, with some lines appearing to be numbered or organized in a list-like structure. The handwriting is somewhat faded and difficult to decipher in many places.

Изображения на пролома край Провадия и на долап за вадене на вода в ръкописа на М. Грюневег (1582 г.)

Оттам, от равнината, пътувахме вдясно по една висока гориста планина, сетне по един дървен мост навлязохме в долина. Оттам се вижда вдясно едно българско село. Пак пътувахме по голяма гориста планина, след която по дървен мост [484], а след това до една рекичка в земята. Има два забележителни водопада един до друг. Там човек се намира в една долина, заобиколена с високи планини и гори. След Ново село¹⁵ дървен мост минава над една рекичка, която там направо се стича в една доста голяма река. Нощувахме зад този мост.

На 7 октомври целия ден без прекъсване имаше студен дъжд и вятър. След като минахме по една голяма планина и гора, стигнахме в българското село, което се нарича Ченге.¹⁶ От това село се издига една твърде висока и тясна планина с различни чудновати скали и камъни, каквито човек едва ли може да си представи. Между тях лъкатуши една каменлива река, която трябва човек да премине безброй пъти. Тези планини ние наричаме Балкани. Иначе всички планини, свързани с тая, струва ми се, че се наричат Родопи.¹⁷ След като преминахме десет пъти реката, стигнахме в едно българско село и там закусихме. Сетне преминахме пак пет пъти реката, от лявата ни страна една друга река се вливаше в тази. Заради това на нас, свикналите да минават всякакви води, реката не ни беше така трудна за преминаване, както преди. Там стигнахме пак до едно българско село, в което и пренощувахме.

Понеже по това време не можеше да се очаква спиране на дъжда, особено в планина, в която често вали, колите бяха оставени в селото и снабдени с охрана, доколкото можеше, понеже бяха закарани в обори или доколкото бе възможно, в навеси и всеки се подслони, където можеше. Понеже господарят беше изрязал покривалото на колата откъм моята страна до левката, аз седях с него зад климията в колата и държах поводите. Въпреки това бях така мокър, че не само ръцете ми се бяха вкочанявали от острия студ, но и цялото тяло, както и другите части на тялото. Господарят остана в колата, а мен ме изпрати в къщи. Един арменец ни заведе — мене, двама златари и двама арменски слуги, при един българин. Самият стопанин по нареждане отиде в селото да караули и остави своята крепостна жена съвсем сама в къщи с нас. Ние я дарихме добре. Тя хвърли големи дърва на огнището и направи силен огън, който пак ни свести и развесели. Тя ни стотви хубаво ядене, донесе ни хубаво старо вино и шира, а на мен изми главата. Аз се изчистих доста, само панталоните ми бяха залепнали за стъпалата, че не можех да ги събуя. Защото, когато аз развих нагизналите си крака, от тях и кожата ми рукна вода, която след това изсъхна.

На 9 октомври, като излязохме от това село, от дясна страна още една река се влива в нашата. Заради това нагоре тя стана още по-малка. Аз не си спомням истинското [име на] мястото, но преди да се стигне в това село, отдясно в гората не-

далеч от пътя се показва една забележителна стара сграда. Направена беше във формата на правилен квадрат, изглежда, е била черква. Местните жители казват, че там дълго време е живял Вергилий, за да изучава природата.¹⁸ Скоро след споменатата река се показва парче скала, там той трябва да е умрял; тя беше изградена от зидарски ръце от дялани камъни и измазана с вар.

Сетне минахме през водата 56 пъти и планините се стесняват още повече. Цялата планина е обрасла с голяма гора. В нея растат червени продълговати лешници, които у нас се продават на тегло. Зад планината на пътя отдясно има сернист минерален извор, помагаш срещу много болести. След това се открива просторно поле между планините и горите. Там ние се хранихме [485] зад едно българско село.

След като излязохме оттам на полето, пътувахме през шубраци, покрай реката и през нея, която там е малка. При Ченге се виждаше голяма колкото Радауне при Севен.¹⁹ Тя ни идваше от дясна страна. Най-сетне я изоставихме от същата страна, също и една грамада, колкото едноетажна сграда, след като с мъка я преминахме 32 пъти. Оттам пак пътувахме по висока планина. На нея оставихме при заминаване от лява страна последното българско село.

От планината стигнахме по чудно хубава местност в град Айтос, пред който спряхме. Искам да разясня разположението на цялата местност по приложената скица. Тя може на дължина да има една немска миля, както виждаш, пътят минава от единия край до другия. Защрихованите места означават къде минават планините, които навсякъде са доста високи и обрасли. От тях се показват и красиви скали. Там минахме отдясно покрай хубав, но пуст зидан замък, намиращ се на висока планина. Той доста прилича на Лвовския заедно с планината. Намира се на мястото, което на скицата е означено с цифрата 5. № 2 означава едно православно село в подножието на планината. № 3 е град Айтос. Той, макар че има доста поле, както може да се види от бялото незащриховано пространство, при все това е здраво стиснат между стръмни скали и някои сгради са разположени като че ли на планина. Останалата част се покачва също на планината. Градът е от зидани постройки, покрит с керемиди. Също и куличката на джамията е покрита с олово. Това е чудесно градче. Пред града, както виждаш от знака ... в една хубава градинка до турските гробове има турска стая за проповеди, направена от бял камък според показаната рисунка. Същите имат и в своите джамии. Когато такава куличка е в джамията, тя се издига до стената като хубава куличка на скъпи колони, изработени най-художествено, както е разяснителната скица. Във високите джамии има към 30 стъпала нагоре, които водят далеч в джамията и са само толкова широки, че по тях може да върви само един човек, ка-

Handwritten text in a cursive script, likely German or a related language, covering the majority of the page.

Страница от ръкописа на М. Грюневег със скица на местността около Айтос и изображение на малка джамия (1582 г.)

то се държи с две ръце за железните пръти, покрити с червени кожи, за да може да се изкачи с извивки нагоре. Проповедникът се изкачва горе, облечен в обикновените си дрехи, както и другите хора, горе има място само за него. Оттам той се обръща към стълбището и говори на народа. Стълбището долу е измазано гладко, но все пак е така направено, че е прозрачно. Защото в него са поставени каменни плочи, които са изрязани в старинни решетъчни форми.

На 9 октомври пътувахме по поле № 4. През шубрака там тече една рекичка в подножието на планината. След това от лявата им страна в гората остана една воденица, която беше движена от вода. Водата извираше там твърде силно от една скала и по един улей се отвеждаше направо до колелото. Оттам започва Делиорман, което значи Луда гора. Минахме през едно турско село, което се казва Андрен.²⁰ Там се купуват евтино много нещавени лисичи кожи. Оттам едно малко поле, сетне шубрак, пак от тази страна една рекичка. Почти до коритото ѝ има един топъл лугав извор, който човек рядко намира без хора. Защото жителите от околните села там перат без сапун и огън всичко чисто. Пътниците също простират бельото си при този извор. Тази вода е заградена само с една лошо направена четириъгълна дървена ограда и водата в извора не е по-дълбока от два лакътя. Обаче истинско природно чудо е, че тази вода изкарва със себе си от земята сапун. [486] Той плува отгоре също като масло над бучкано мляко. До този извор ние се нахранихме и изпрахме, каквото имахме измърсено. Продължихме пак през същата гора през едно турско село, в което могат да се вземат още повече лисичи кожи, отколкото в предишното. Пренощувахме зад моста, който и за пътуващите е нещо забележително.

На 10 октомври пътувахме през гора. В нея под една голяма скала между два потока има един камък, нашите наричат това място „До лесковата горичка“. Там се хранихме. Нощувахме на малка полянка пред една големичка рекичка, което място нашите наричат „До тополата“, вероятно заради тополовите дървета.

На 11 октомври пътувахме все през гора. Хранихме се до пуст керван-сарай или странноприемница. При този керван-сарай няма нищо забележително, но недалеч от тази полянка, намираща се в гората, има една воденичка и на друго място куп натрупани камъни. При нея преди няколко години е бил пребит Перман, един виден гръцки търговец от Цариград, когато е минавал тук, връщайки се от Москва. Оттам пак само през гора, в която има хубав път, по една оголена варовикова планина. Тя е така снежнобяла и чиста, че надминава английските. Нощувахме в твърде хубава долина при едно българско село, наречено Дервент.²¹ То ни оставаше от лява страна. Там се намира чудесно вино и най-хубавите свине, как-

вито могат да се видят някъде. Всички български села отглеждат много свине, но това село надминава всички останали в това отношение. В моята бащина родина има най-прочутите свине в Европа, но и Дервент също си има своята слава.

[486] На 12 октомври пътувахме по една планина, покрита с шубраци. Веднага щом се спуснеш от нея, се открива град Адрианопол. Оттук започва хубаво поле, което продължава до града. Минахме през едно турско селце. Там от лява страна ни се откри една долина, където преди няколко седмици бил убит Подлодовски,²² когото кралят беше изпратил за коне. Това злодеяние беше наказано от султана. Пристигнахме рано в Чахаир.²³ Там останаха всички големи коли, само моят господар и други влязоха в града, за да уредят свои дела, и през нощта се върнаха при нас. Арменците от другите градове, които не бяха от Лвов, вършат тук своята търговия и не продължиха нататък. Заради това те отпътуваха с нашите лвовски господа.

Чахаир е хубаво турско село, цялото със зидани сгради, покрити с каменни плочи. Има много градини с различни растения, нещо, по което всички села нататък са еднакви. В него имаше един турчин, който ходеше без крака под коленете. Но вместо крака той имаше две жени, които живееха в една къща. Той имаше хубав голям двор с обори и други удобства за хората и добитъка. Понеже това село се намира само на една миля от града, целият керван спря при този турчин и се подготви за пътуване по-нататък. Там се пускат изтощените коне на паша или ги сменят. Там се поправят и колите. Господарите, които заради търговията си отиват в града, оставят конете и слугите си в тези ливади свободни. Там всичко е по-евтино, отколкото в града. Там и каруцарите минават без разходи, всички му дръпват едно пиене до насита. Стопанинът се отнасяше с християните твърде добре.

[487] На 13 октомври към полунощ аз заминах с господарите в град Одрин. Той е без стени и е ограден само с дървена ограда, пред която дълго чакаха, преди да отворят, и едва след като се съмна, влязохме в керван-сарая. Моят господар имаше стая горе встрани, както показва № 1 в скицата. След това господарят ми доведе един доктор, който отиде с коня си повторно до фелдшера, когото след това лично изпрати. Фелдшерът ми изкара искри от очите и така ме разтърка (истинско чудо), че аз още същия час се почувствувах съвсем здрав. Там оставих всичко от себе си и от този ден аз, да чукна на дърво, се чувствувам здрав.

Град Адрианопол, който празнува деня на римските мъченици на 22 т. м., октомври, е главният град на Тракия. На тази страна св. Андрей е проповядвал Христовото евангелие. Градът е един от най-големите градове на турците и те са го разширили с нови сгради. Защото старият град е бил построен от

император Хадриан и следователно бил наречен на негово име. Сега той така е обхванат и закрит от новия град, че сред стотина гости едва ли един ще го забележи. (Този път аз също не знаех нищо за него.) Старият град, доколкото си спомням, прилича на големи градски врати, обграден с две стени с много кули (както показва скицата). Стената е иззидана от печени тухли, които не са с такава форма като нашите, но са с всякакви размери, както плочите, които обикновено се полагат на паважа. С такива стени те си служат във всички градове и паланки. Плочите за покриване (капаците) са нещо като нашите стари рунки. Стената е бяла, като че ли е избелвана или изпечена от някаква бяла пръст. Струва ми се обаче, че тя не е истински печена, както това може да се види там по селата и днес още, защото те повече сушат тухлите на слънце, отколкото да ги пекаат в пещи. Причината е, че те разчитат на хубавия материал, а превозът на дървен материал им идва скъпо. Защото какво значение има това, че пътуваш толкова дълго през гора, когато в Одрин един сноп дърва заплащаме с една аспра. А ако дървата бяха по-евтини, щяха да бъдат такива и стоките. Защото какво може човек да боядиса или да направи без огън? Стената е обрасла с големи дървета. По тях се влачат също капуси и пирен, които я ограждат така, че човек отпред не може да я познае. Защото колкото стената сама по себе си да е здрава, отвътре дъждът лесно може да я размекне. В града има много тесни улички и стари сгради. В него живеят малко турци, но повече са гърци, славяни и евреи.

След като градът обаче преминал в ръцете на турците, те са построили своите къщи около стария град. И така са разположили къщите си по височината и низината, че градът на големина е равен на Гданск с всички негови предградия. Всички улички са пълни със скъпи сгради и хубави джамии. При строежа на едните и другите както на къщите, така и на джамиите, не се е икономисвал мрамор, алабастр, порфир и други такива скъпи камъни. Този град има една чудесна нова джамия с четири минарета, че не може да се намери никъде по-хубава. Освен нея (за която искам по-късно да разкажа) аз не бях виждал нито една друга джамия с четири минарета, но само с едно, две или три.

Макар градът да е кръстосан от улици, [488] много от които са широки, при все това те повече са тесни и криви, може би, за да се пригодят към височината. Къщите са изградени по друг начин и са поставени другояче, не като при нас. Те изглеждат почти като тези в Зандгрубе или при Новата градина в Гданск. Това ще рече, че всички къщи имат градини и рядко една къща има порта направо към улицата, в нея може да се влезе само през двора. Обикновено къщите тук в Одрин и във

всички турски градове са построени така, издигат се две сгради недалеч една от друга според показаната рисунка. В по-голямата живее господарят със слугите си. Веднага след това следват оборите за конете и пр. В най-хубавата сграда живеят неговите жени, някои отделно, но и всички заедно. Къщите обикновено са високи три боне и са покрити с ниски покриви. В долната си част те са иззидани здраво, горе обаче дървени и в най-различна форма, както в Гданск. Дървените части боядисват в черно, а поставените в тях плочки украсяват различно, понеже плочките са малки. Прозорците в стаите са едва един лакът над пода, защото те издигат половината под откъм прозореца и сядат там вместо на менсофи. Защото менсофи се поставят само на местата за спане. И тук всички прозорци са затворени с решетки, та човек не може да познае лицата, които гледат отвътре. Между другото и затова, че там живеят жените и се счита за голям срам да се появят и бъдат видени. Заради това им се предоставят за живеене най-хубавите сгради, за да искат по-малко да излизат на улицата.

Ако някой иска да посети турчин, минава през една добре украсена порта. Тя се намира в една висока стена почти като къщата и от двете страни на портата има малки прозорчета с решетки. Щом се мине през портата, се влиза в двор, послан с мраморни плочи (разбира се, според състоянието на стопанина), в средата на който се намира чешма или фонтан, заобиколен с кипарисови дървета. Зад двора срещу портата има хубава прозрачна ограда, от която се вижда една хубава градина, пълна с всякакви хубави растения. Всичко това е така подредено, че може да се стори някому, че тези растения са променили природата си и са станали други. От едната страна на двора е къщата на жените, от другата — на мъжете. До стаите на мъжете се намира един чардак или беседка, изградена с хубава куличка. В нея стопанинът разговаря, когато дойде някой при него.

В този град се приготвят всякакви вина и с това е много прославен. Има извънредно много градини, пълни с всякакви растения, каквито можеш да си представиш. А плодовете им стават по-хубави и по-едри от другаде. Що се касае до виното, там виреят лозя с бяло и червено грозде в голямо количество. Също така малвазийско или мускатно грозде. В господарската градина имаше ситно грозде, което, ако се сближи човек с тях, ни го поднасят и на нас. Наричат го коринтско. В тая градина има и палмови дървета със свежи фурми, сливи, майчин лист, захарна тръст и пр. Всички градини са пълни с бели и черни смокини, кестени, портокали и нарове, лимони, цитруси, кедрови дървета, стафиди, дюли, праскови, черни и бели черници.

Пред града там султанът има една чудесна градина, пълна с всякакви растения, животни и птици, с хубави чешми, бани,

джамии — всичко покрито с олово. Тази градина е заградена само с жив плет, но така изкусно, [489], че се учудва всеки. Висока е два човешки боя, дебела 4 лакътя и е от съвсем малки тръни, така гладко подравнени, че прилича на стена. До нея тече една река като гданската Радауне. Нашите я наричат Тунджа, развалено Гиса, и тя се влива в една друга голяма река, която също тече до града и на нея има голям каменен мост. Тя се нарича Марица или Хеброс и се влива в Босфора. При влизане в града тази градина ни остана остро от дясна страна.

Освен гражданските дворци и хубавите къщи в Одрин иначе най-големи сгради са джамията, керван-сараните, магазините за коприна, гостилниците и баните, които почти всички са покрити с олово.

За джамииите и керван-сараните искам да разкажа на друго място. Що се касае до магазините за коприна, те са два, от единия се отива в другия през най-различни четириъгълни аркади, каквито се виждат по манастирите. Те не са по-големи от аркадата на големия манастир в Гданск. И двата имат доста високи купола и са покрити, както е показано на рисунката. Средата, където се събира народът, е кръгла и засводена. Сводът има много прозорчета, от които се осветява коридорът. Всеки магазин отзад има отделен прозорец и е заоблен като полукълбо. Направо върху свода е поставена оловната тенекия. Две врати една срещу друга водят към тези магазини. До тях от двете страни има магазини. По този образец е изсидан един друг голям магазин, обаче само на дължина, която се простира толкова, колкото е разстоянието от Високата порта до търговската улица в Гданск. В него са пръснати смесено [489] всякакви дюкяни, именно: копринарски, килимароки и юрганджийски, обушарски и тям подобни.

В къщите на гражданите не държат, както при нас, открити дюкяни и не водят търговия, но има едно място в града, което е заето само от дюкяни — както на занаятчици, така и на търговци. Това място или търговски площад има толкова много магазини, колкото изглежда да има истинският град в Гданск и може да се сравни с площада „Доменик“ на панаира. Разликата е само в това, че там не са наредени лоши будки, но всичко е изсидано солидно. Има големи и просторни дюкяни, особено на занаятчиите, които биха могли да се сравнят с цяла къща. В тях те не само държат или излагат на показ стоките си, но и работят публично. Не може да си представиш никакъв занаят на света, който тук, както си ходиш по улиците, да не можеш да видиш с очи и да гледаш как всичко се върши. Тук на някои улици има такава гюрултня и тракане, че ако там се провежда голяма стрелба, едва ли нещо ще се чуе. Тук обаче трябва крайно да се учудваме как всичко е подредено, как почтено, дружелюбно се пазарят с търговците. Но все пак в повечето случаи, когато се сключва голяма сделка, те, макар

и да спят един до друг, говорят така високо, като че ли помежду ги дели голяма вода. Там всеки може да продава каквото иска, бил той който и да е и откъдето и да е, а също и да упражнява занаята си, стига само да се е представил на кадията (съдията). След това не трябва да се грижи за нищо повече, освен да заплати за дюкяна или да даде на султана някои стоки и всяка седмица по няколко аспри.

[490] Всички улички между дюкяните се намират под каменен покрив, така че дъждът да не може да причинява никакви щети на купувачите. Освен това пред дюкяните минава една пътека, издигната един лакът над улицата и толкова широка, че двама носачи да могат да се разминат по нея и да не се оцапат от колите в средата на улицата. Нощем дюкянджийските улици се затварят на много места. На много от тях има опънат тел, на който тичат кучета-пазачи. Други палят лампи и поставят пазачи.

Сред тези дюкяни има доста неща за учудване, за мене обаче нищо не бе по-чудно от някои дрехи, които правят без игли. Там се намират скъпи дрехи, които се правят от канфац, златни нишки и пр., подплатени с китайска или други пъстри тафти, украсени с гайтани и златни копчета. Също филони и други подобни дрехи, потребни в християнските черкви, с щампосани кръстове и фигури, които не са зашити, а направо изплетени отдолу и при все това са запазили вида на всяка материя.

В дюкяните се продават не само обикновени стоки, но и хора; и не само такива от чуждите страни, но често нуждаещи се родители оставят децата си за продан. Те биват въведени в един дюкян, млади и стари (мъжете отделно, жените също отделно). В дюкяните има пейки, както в баните, които търговецът покрива с килими, украсява стените с листа и цветчета и вдига онези, които са за продажба, най-добре украсени. Тогава тези хора, каквото могат да правят, сядат и работят, другите пък седят и почиват.

Понякога продават не само в дюкяна, но изнасят стоките на улицата и викат. Тогава търговецът разнося или прекарва всички неща из улиците и се провиква. При хубаво време носят и вода, лед и сняг за продан. Доколко такива неща се намират, те се разносят като милостиня или носачите ги раздават всекиму за бог да прости. Правят се и хубави кладенци, които биват превърнати в бакалници, при които са поставени момци. Те раздават вода внимателно и чисто на всички за бог да прости.

Вода и мляко или други течности те носят повечето в кожени мехове, често в цели кожи, пригодени за тази цел. Водата например носят в цели волски кожи на магарета, камили или само на волове. Тези животни се намират там в изобилие и започват да се срещат още от Провадия нататък. На селски-

те коли не се виждат други животни освен волове и камили. Масло и изсушено сирене, което наричат брънза, те съхраняват също само в кожи, които от външна страна при това са и с вълната. Този обичай започва още от Влахия.

Хамалите или носачите носят кожен самар на гърба си, който е напълнен със слама. На ремъците им се поставят нещо като обли ватени торбички, от които до раменете стигат широки запълнени ивици, а на раменете се поставят две дървени дръжки, свързани една за друга. За пояса от двете страни са прикрепени пак здрави широки колани, в които носачът мушка ръцете си и взема в ръце една тояга. Този самар е толкова удобен за хамалите, че те носят ужасно тежки неща без големи усилия. [491]. Защото те оставят да ги отрупат с голям топ килими, с буре, пълно с ножове, и този товар изнасят нагоре по високи стълби.

Тахтахалите²⁴ са почти като кухни и по образец на жерван-сараите са построени четириъгълни. Там се поднасят сварена и печена риба или месо, каквото пожелае човек. Някои дюкянчета приготвят само супи, други — само зеленчук, трети — някои апетитни неща, четвърти — вкусно агнешко. В занаята си майсторите са така усъвършенствувани, че умеят да приготвят за посетителите от всяка народност това, което те желаят според обичаите на страната си. При това всичко се върши доста бързо, а при това и извънредно чисто. Ако на някой му липсва нещо или не умее да си сготви нещо (за храна) сам, то майсторите веднага му го приготвят. Наистина, ако човек би пожелал да нагости един цар в такива тахтахали, то там за половин час могат да поднесат всичко — ястия, овнешко, нищо не липсва. Близо до тахтахалите има хлебопекарници, аптеки, по-големи, по-хубави и по-пълни от които никъде не се срещат, също пазар за зеленчуци и овощия, винарници за християните. Защото турците с изключение на войниците не пият вино, а вода, за изстудяването на която през цялото лято държат лед и сняг. Иначе приготвят едно любимо за тях питие, което наричат шербет. То се приготвя по много начини и се нарича с различни имена.

Това питие те приготвят от ябълки, круши, сушени стафириди и иначе от дребни круши с мед или захар. Един шербет е леко сладникав, друг — по-сладък, един леко киселичък, друг — по-кисел; един с остър вкус, друг — блудкав. Един шербет наричат анадолски, друг — татарски и т. н.

От друга страна, момите приготвят на приятелите си едно прекрасно питие от дюлев сок и рози, което аз често пиех с един челеби, сиреч господин. Изпращаше му го неговата годеница.

Освен това имат още едно питие, което наричат брахе.²⁵ То се приготвя от просо, бяло и гъсто е като мътеница и има почти същия вкус, но при преглъщане се усеща малко люти-

вичко. Има и още едно питие, наречено боза, което е почти еднакво на споменатото, само че по-насища. При пиене то е доста безвкусно, но е неприятно и опива. Има още едно питие, което пият топло, направо от огъня, обикновено вечер или сутрин. Наричат го черна вода. То наистина е черно, противно е и прочиства.²⁶

Покрай споменатото питие турците пият ежедневно и едно питие от мляко, което приготвят по следния начин: сваряват подсладено мляко, което след това оставят да изстине до степен да могат да държат пръста си в него. Сетне поставят в средата му, без да разбъркват малко кисело мляко или кисел квас, или парченце хляб, или пък капчица оцет. Тогава го оставят, и то от час на час става все по-гъсто. След това го сипват в една торбичка да виси, така че течността да се оттече от само себе си. Така че това питие става като гданския кампуст, който се пие с печено. Щом настане време за ядене или по друго време, те вземат от това мляко в един съд и му прибавят малко вода, така то става по-рядко, като че ли идва направо от кравата. Така че то представя питие от кисело мляко, но не за кисели недоволни хора.

При тези тахталета често се срещат разни играчи, фокусници или други артисти. И всичко там е евтино. [492] Там в открити будки седят гадатели (големи лъжци). Те се разполагат обикновено в дворовете на джамиите или недалеч от тях. Считани са за свети люде и при тях се стича много народ. Седят доста благоговейно и се молят, казвайки молитвата „Патер унзер“, но не и „Татко наш“.²⁷ Някои гадаят на сито, други на книга, трети на бобени зърна, на камъчета или на огледало или пък предсказват завръщането на някого и тълкуват какво им е казал сънят. Така че дяволът, който се меси във всички неща, тук държи своя магазин.

Тук се срещат хора от всякакви народности и те могат да ходят в носията на страната си, без някой да им се смее. Има много цигани, които работят занаятите си на улиците под малки палатчици, в които те живеят заедно с жените и децата си. Циганите, които иначе на нас, гданчани, не са непознати, макар и получерни, са все пак хубав народ. В Турция те се прехранват с ковачество или са музиканти, сиреч гъдулари, иначе казано фокусници. Придържат се към турската носия.

Тук живеят също много араби заедно с техните чернокожи жени. Те обикновено са големи търговци. Между тях рядко се срещат добре сложени хора, но всички имат къдрави коси, големи очи, широки носове и отпуснати устни.

Арменците там имат свои публични черкви, в които изпълняват всичко съгласно християнския закон, само че не могат да поставят на тях кръстове и да звънят с камбани за богослужение. Арменците обикновено са златари. Те заедно с жените си се придържат към турската носия.

В града има много гърци, а такива живеят и в околността. Те живеят съгласно своя християнски закон. Имат свои енорийски черкви, също и манастири с монаси и калугери, които, ако искат, излизат с монашеските си дрехи, без много да са изискани на външен вид. Освен търговци гърците обикновено са кожари или шивачи. Носят турски дрехи като българите, шапките им са с разрязани краища, както си видях погоре. Най-видните носят черни шапки, общити наоколо с кардирани гайтани, както показва рисунката. Гръцките жени имат най-хубавото облекло, каквото може да се види някъде, и ходят доста разкошно в коприна и злато.

В града има и много евреи. Техните жени носят същото облекло като гъркините, но мъжете се обличат като турците, само че вместо фес поставят червена шапка според показания образец. Зеленият цвят не може да се носи свободно в Турция, само турците понякога носят светлозелено.

Турците носят различно облекло, което трудно може да се опише. Гражданите имат своя кройка и тя не на всички места е една и съща. Благородните, военните и т. н., всеки има в облеклото си нещо особено и някакво изменение на шапката. Всички носят чалми. При това те ги завиват така, че по чалмата човек може да разбере веднага от какво съсловие или ранг е този, който я носи. Султанът носи чалма, завита доста дебело и толкова голяма, че стърчи извън раменете му и туктаме е забучена с щраусови пера.

[493] Макар че всеки може сам да си навие чалмата, при все това с тях отиват, както при нас се ходи при фризьорите, при определени хора, които знаят да боравят специално с тях. Там има цели дюкяни, пълни с чалми, и (собствениците им) от такава работа се препитават богато. Чалмите се наричат кърпи, защото първо ги перат и после ги налагат на такава пънче или поставка, каквато ще можеш да видиш тук по-нататък.

Пашите и другите висши господа носят такива чалми [рисунка].

Богатите граждани и благородниците — такива [рисунка].

Тези, които са от Арабия, носят най-хубавите чалми, доста заоблени [рисунка].

Тези от Персия носят отгоре пискюл, украсен с перли и скъпоценни камъни.

В Одрин се срещат много благородници и такива сред гражданите, на които харесва да си връзват чалми като арабите, но като персите не носят. Младите благородници или търговците поставят отгоре да виси един пискюл, но не пера. Бедният народ или тези, които от разум искат да изглеждат по-смирени, оставят да им навият около един пън малко сукно. Оттук разбирам, че моделите на чалмите нямат брой и че всяка показва по-скоро ума или сърцето [вкуса] на стопанина си.

Еничарите, с които са пълни всички градове и села и които се ползват с голяма почит и голяма власт, по заповед на султана винаги носят в ръцете си хубаво парче плат, с което ходят и понякога с него изсипват навън неизгорялата пепел. На главата си носят шапка от хубав бял филц, напомняща старофренски висок шлем, от който отзад до раменете виси парче от същия филц. Околовръст тази шапка е увита доста хубаво на една длан широко със златни украшения или е обшита с приготвена за това лента. Отпред на главата е закачена една сребърна висулка, снабдена със скъпоценни камъни. Тя виси под краищата на шапката, а на челото бели пера от птицата рибар. Иначе обикновените турски слуги носят жълта шапчица като на приложеното изображение. Сред висшите военни се срещат такива глупаци, които на голо чело носят пера и пискюли.

Турските жени, както и мъжете, се носят най-различно, само че в по-скъпи дрехи. Освен това те увиват главата и лицето си с хубави бели кърпи по полски обичай, само че под горното було пред очите си пъхат една черна мрежа от коси. Така те ходят по улиците. Много от тях яздят, защото градът е толкова голям, че жените правят покупките си на пазара, яздейки. При това те сядат на коня или на мулето не встрани, но също като мъжете. Когато обаче не яздят, а вървят пеша, никога не държат ръцете си отпред, но до себе си в прорезите на шалварите.

В къщи те ходят с дървени налъми почти като тези, които носят монасите бернардинци у нас. Тези налъми са високи две педи и целите са оковани със златни текеййки или са снабдени със скъпоценни камъни. Те считат за здравословно да се ходи с такива налъми. Заради това домашните налъми са обикновени, само са боядисани лошо. Турските жени украсяват главите си със скъпи диадеми, отрупани с перли и скъпоценни камъни. Около диадемата скачват златни верижки, които имат по краищата перли или скъпоценни камъни. Отпред те достигат само до челото, но отстрани стигат до раменете. Под диадемата разстилат косите, които боядисват червено [494] с боя, която се използва за боядисване на конете. Със същата боя боядисват ръцете и стъпалата си, защото тя по никакъв начин не може да се измие. Някои боядисват само ноктите си, други половината ръка или един пръст след друг, нещо, което според мене само позори човека.

Туркините носят на ушите си малки обеци, също както при нас се носят позлатени гривни. Всички окачват по едно кръстче. Аз видях на техни накити Разпятието, Спасителя, Дева Мария и други свети изображения. При тях това се счита не за езически изображения, но като знаци на велики хора и исторически сцени. На ръцете и стъпалата си те също носят гривни, също такива и около шията. Над веждите си или точно над

носа те залепват златна верижка, снабдена с благородни камъни, от която над носа виси една перла. Или пък те чернят веждите си като кадифе от носа встрани и ги правят по-широки, отколкото са естествено.

В Одрин стоките се проверяват наново и се облагат с мито. По мое време митото събираха евреите. Те бяха особено благо-склонни към моя господар в сравнение с другите. Те, изглежда, бяха го наговорили да ме остави при тях и да потегли без мене за Цариград. Понеже аз, както и преди, наново се натъжих и не исках да остана, господин Кристоф златарят отиде и ходи с митничаря дотогава, докато оставиха господата на спокойствие. На моя господар дадох съвет да ме приеме уж за свой брат и да не ме оставя повече да карам конете. Този съвет господарят изпълняваше послешно.

След като се приготвихме за път, мойт господар нае един млад гражданин от Каменец, русин на име Ящек. Понеже беше отраснал при арменците, той можеше доста добре да говори турски. Препитаваше се с това, че вървеше след кервана с една двуколка, която пълнеше според възможностите си със стоки.

Освен това играеше различни игри с каруцарите и им пре-веждаше. Господарят каза да взема младежа на нашата кола, даде му пари заради коня и да остави двуколката в Чахаир.

Така на 15 октомври продължихме пътуването от Одрин нататък по едно широко поле, което се простира от всичките му страни: после пътувахме по две възвишения, зад които тече една рекичка, до която се хранихме капнали от умора. Там ни настигнаха другите коли от Чахаир. Продължихме по едно възвишение край едно село, населено с турци. Зад него на полето има един извор под върбови дървета. От това село нататък къщите във всички села са зидани и покрити с каменни плочи. Имат градини, пълни с всякакви растения. Минахме град Хафса през нощта и спряхме зад него. Макар и да не е голям град, той има хубав нов храм джамия, покрит с олово и има едно минаре. Има също така една хубава баня заедно със странно-приемница, която има фондация с цел единствено да раздава храна на пътниците. Поднасят парче овче месо, ориз, освен това и сирене; раздават това на когото иска — бил той турчин, еврей или християнин.

На 16 октомври пътувахме през едно турско село, зад което отляво на пътя има едно дърво. После минахме през още едно турско село, зад което на пътя има извор. Минахме през град Ескибаба (което значи Стар баща). Там зад него сред градините ядохме. [495] Пред града се намира една голяма насипна могила. Градът иначе е малък, но има хубав храм, баня и керван-сарай, всичко покрито с олово. Зад града, между него и градините, тече една река. Над нея има хубав зидан мост, но развален, та ние трябваше все да газим из водата. Почти до

тази река още в града отляво на пътя има една стара гръцка черквица, съвсем развалена от дъждовете. В една от нейните стени трябва да има някакъв камък, който както християните, така и турците искали много да изнесат навън, но никой не могъл да стори това. За тази черква се говорят много неща, може каквото и да е, но не се виждат никакви следи. В този град покрай турците живеят евреи и гърци. Около него има много градини.

След това пътувахме край едно гръцко село, разположено на височината. Зад това село пътувахме през едно обширно поле. Там отдясно се вижда град Диморук.²⁸ През нощта препахме пред село Пири паша. То лежи на едно възвишение сред широко поле. Тук някои наши каруцари имаха голяма работа. Защото още през нощта при кервана дойде еничарят на същото село и започна да се оплаква с голям шум, че ние сме били отрязали кофата на кладенеца. Първият господар отиде веднага при него и го помоли да се успокои и без такива викове да разкаже за бедата си, та заради това да не възникне война между селото и кервана. Тъй като той започна още повече да вика, а нас ни нарече кучета и гяури, един младеж арменец, мой близък приятел, му даде подкуп една конска торба и му свали короната от главата. Другите арменци скочиха да го уловят [495] заедно с двамата турци, които бяха дошли с него. Държейки ги и тримата, те правеха така, като че ли искаха да поставят в устата им кърпа, а на шията им големи коларски вериги. Освен това измислиха историята, че те са били разбойници и са щели да убият уж един еничар и да го ограбят. Защото знаеше се добре, че султанът прави еничери само разумни хора, не такива дръвници, на които виното още капеше от устата.

Тези и други подобни думи сплашиха доста турците, те започнаха да говорят съвсем спокойно и молеха бога и Мохамед да не допуска заблуждение с тях: твърдяха, че те са били всички управители на селото, а не убийци и пияници; че под страх да загубят живота си никой от турците не би се осмелил да убива, а също така и никой да пие. Нашите ги държаха още пленени и го заплашваха, че ще ги заведат в следващия град и там ще искат те да бъдат съдени. Когато с тях постъпиха като със счупени яйца, дори обръснали един, от това те вдигнаха наново викове, че ще подбудят селото към война и така започнатият от тях грабеж да продължи. Нашите ги укротяваха, че онзи се е престорил на еничар, какъвто той в действителност не е. Тогава той започна да се кълне и другите го подкрепиха, че той е еничар и че цялото село може да засвидетелствува това. Нашите господари обаче се държаха много сериозно и казваха, че с тези приказки той може да убеди само селото да бъде освободен, но те като царски хора не искат да си имат работа с никакви селяни и ще го предадат да отговаря пред султана, като му се оплачат, че е произвел за еничар такъв лош човек. . .

¹ Obluczice, Sachtzica — дн. Исакча, пристанище на южния бряг на Дунав, източно от Тулча. Славянското име Облущице, Обкучица през XVI в. споменават и някои други пътеписци, например поляците Еразъм Отвиновски, Матей Стриковски.

² Катели (Katteli) не може да се идентифицира сигурно. По място отговаря на дн. село Николициел в Северна Добруджа, намиращо се южно от Исакча.

³ М. Грюневег, който, общо взето, показва сравнително по-голяма търпимост към начина на живот и привычките на други народности, не е могъл да сдържи неприязънта си на католишки духовник към руското православно население, живеещо в непосредствена близост до градовете, където той пребивавал.

⁴ Baba — дн. град Бабадаг в Северна Добруджа.

⁵ Bazarlykov — Базарликъой — с. Базарли, отбелязано в някои по-стари карти, намиращо се северно от Меджидие.

⁶ Kara su, буквално Черна вода — дн. Меджидие. Грюневег говори за него като за селище, близко до морето. Вероятно авторът е приел за море езерото край този град.

⁷ Myssobieg — Муса бег, по-точно Мусу бей, дн. с. Красен, Толбухински окръг.

⁸ Cadiohlan Bazarzik — Хаджиоглу Пазарджик — дн. гр. Толбухин.

⁹ Ossanlia, Осанлия — дн. с. Ботево (тур. Юшенлий), Варненски окръг.

¹⁰ Подобно на някои други полски пътешественици Грюневег нарича българското население навсякъде „сърби“, макар че такива в Източна България не е могъл да срещне. Името „българи“ този автор не употребява никъде, макар че от съдържанието се вижда, че под „сърби“ той разбира „българи“.

¹¹ Hogen thoer (Високата врата) и Rogen thoer (буквално Ръжената врата, сиреч вратата до житния пазар) — градски врати в Гданск.

¹² Очевидно авторът говори за крепостта Калето в местността Ташхисар, източно от Провадия. Срв. П. Делидарев и Ив. Белков, Из България. Пътеводител. С., 1946, с. 131.

¹³ Авторът говори за римския император Константин (306—337).

¹⁴ Под рисунките на долапа и неговите детайли авторът е записал: „Сандъчето трябва да бъде по-дълбоко, отколкото широко“.

¹⁵ Neue Dorf, Ново село — дн. с. Дългопол, Варненски окръг.

¹⁶ Czungia, Ченге — дн. с. Аспарухово, Варненски окръг.

¹⁷ За това място в текста срв. нашите бележки в увода, с. 20.

¹⁸ Авторът е предал тук вероятно някакво видоизменено предание за изгнанието на Овидий в балканския град Томи (дн. Констанца). Трудно е да се установи дали тук авторът погрешно е смесил имената Вергилий и Овидий, или е предал разкази, разпространени сред местните жители.

¹⁹ Радауне е река, минаваща през гр. Гданск.

²⁰ Audegn — това име не може да се свърже с никое от поселищните имена югозападно от Айтос; вероятно е грешка или силно изопачена форма.

²¹ От двете български села с това име — Голям Дервент и Малък Дервент (дн. с. Лалково), Ямболски окръг, авторът говори вероятно за първото.

²² Полският кралски пратеник Подлодовски наистина бил убит през 1582 г. в околностите на Одрин из засада уж от разбойници.

²³ Tzahaur — Авторът е предал вероятно неправилно думата çayir — ливада. В по-старите и нови карти село с такова име близо до Одрин не се среща.

²⁴ Думата Tachtahali в турския език сега не се среща. Идва от tahta и half или kale и означава помещения, изградени от дъски. Някои автори от оная епоха споменават в Пловдив „тахта кале“. Грюневег е дал подробно описание на тези обществени готварници.

²⁵ Питие, приготвяно от просо и с качества, каквито описва Грюневег, под името Brahe в турския език не е известно. Вероятно се касае за някаква грешка. Очевидно става дума за някакъв вид боза.

²⁶ Schwartze wasser, черна вода — несъмнено става дума за кафе.

²⁷ Авторът иска да каже, че са мърморели непонятни за слушателя молитви.

²⁸ Името Dimoruk е несъмнено изопачено. Може би авторът е чул и неправилно е предал името на гр. Димотика, но той едва ли е видял този град.